

جوانیناسی و شاعری هیمن

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۴/۳۱ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۸/۲۴

جه عفر قاره منی^۱

ماستهری زمان و ئه ده بی فارسی، ماموستای په روره ده، بۆکان

کورتته

جوانیناسی هه ره له سه رده می سوقرات و بگره کۆنتریشه وه به فۆرم و شیوازی جیاواز له لایه ن فه یله سووفانی یۆنانه وه لیکدانه وه ی له سه ر کراوه. بیری تیرامان له جوانی له سه رده می کلاسیکدا گه یشته چله پۆپه ی گه شه کردن. میژووی سه ره له دانی جوانیناسی به شیوازیکی زانستی بۆ سه ره تای سه ده ی هه ژده هم ده گه پێته وه. یه که م جار فه یله سووفی ئالمانی، ئه لیکساندی رکتیلب باوم گارتین^۲ (۱۷۶۲-۱۷۱۴)، زاراه ی جوانیناسی^۳ به کار هینا. ئاواز (مۆسیقا) به شیک له پیکهاته ی جوانیناسی و ره گه زه بنه ره تیه کانی شاعره. له راستیدا شاعر ئاخاوتنیک ی ئاوازییه و هه ست و سۆز ده بزوین. هیمن له زۆره ی شاعره کانی دا گرنگیه کی تاییه تی به ئاوازی شاعری داوه و به به ره وه هرگرتن له ئاوازی ناوه وه و ده ره وه جوانیه کی تاییه تی به فۆرم (روالته) و ناوه رۆکی شاعره کانی به خشیوه و ده کری ئه م بابه ته وه ک لایه نیک ی جوانیناسی له شاعره کانی دا پیشکندری و به رجه سه ته بکریت. مه به ستی سه ره کی له شروقه ی جوانیناسی شاعری هیمن ئه وه یه ئه م بابه ته وه ک تاقیگه یه ک چاو لیکه یین و بزاین شاعره کانی چه نده له م بواره دا سه رکه وتوو یه؟ چه نده هیمن هزرخه یالایی ئاویته ی جوانیناسی کردوو و هه ستی به رده نگ ده جوولیتیت؟ مه به ست له م وتاره ته نیا ئه وه نییه سه له مین شاعری هیمن به ره ی جوانیناسی هه یه و به س، به لکوو له روانیتیک ی گشتیدا سه له مانندی ئه م راستیه یه که شاعیرانی کورد شاره زای زانستی جوانیناسی بوون. له م وتاره دا تیشک ده خرپته سه ر به شیک له جوانیناسی ئاوازی و جوانیناسی خه یالی شاعری هیمن که له ئافرانندی وینه ی شاعیریدا رۆلی سه ره کیان هه یه. شاعری هیمن خاوه نی خه یالیک ی به رز، هزریکی قوول، زمانیک ی ره وانه و هه ر ئه م بابه تانه شاعری هیمن به هیز و دلرفین ده که ن. ره وتی به کارهاتوو له م لیکۆلنه وه ده دا، ره وشتی ئیسنادی و کتیبخانه ییه، که له فیش نووسی له سه ر بابه ته کان پیکهاته وه.

وشه گه لی سه ره کی: جوانیناسی، هیمن، ئاوازی ناوه وه، وینه ی شاعری

1- ghahjefer@gmail.com

2- Alexander Gottlieb Baumgarte

3- Aesthetics.

۱- سه‌ره‌تا

سروش‌ت یه‌که‌م سه‌رچاوه‌ی جوانییه و مروّف یه‌که‌م جار له ناو سروشتدا جوانیی ناسیوه و هۆی جوولاندنی هه‌سته‌کانی بووه. به درێژایی میژوو، فه‌یله‌سووف و بیرمه‌ندان به پیتی ریپازه‌کانی فه‌لسه‌فی، ئایینی و هونه‌ری ئەم چه‌مکه‌یان پیناسه‌کردوو و هه‌رکام هه‌ولیان داوه له گۆشه‌نێگایه‌که‌وه ئەم زاراوه‌یه شووّه بکه‌ن، به‌لام هه‌یچکام لیکدانه‌وه‌یه‌کی ته‌واویان نه‌خستۆته روو، ئەوه‌ش بوو ئەو هۆیه‌ده‌گه‌رپه‌وه‌که خودی چه‌مکی جوانی، ریژه‌یی و ناروونه. جوانی دوو جووره: یه‌که‌م جوانیی سروشتی و دووه‌م جوانیی هونه‌ری. مه‌رجی سه‌ره‌کی له جوانیی هونه‌ریدا ئافرانندی سوژ و خووشییه. به‌رده‌وام به‌هۆی پشکه‌وتنی مروّف، کۆمه‌لگا، جووری ژیان و بیرکردنه‌وه، واتای جوانیش تووشی گۆران ده‌بێ و لیکدانه‌وه‌ی نوێی بوو ده‌کری، هه‌ر ئه‌و لیکدانه‌وانه‌ زیندوویی، گرنگی و بایه‌خی جوانی ده‌رده‌خه‌ن.

میژووی جوانیناسی بوو ۵۰ سال پیش زایین ده‌گه‌رپه‌وه‌ و یه‌که‌م جار لای یۆنانییه‌کان سه‌ری هه‌لداوه. فه‌یله‌سووفانی یۆنانی وه‌ک هیراکلیت، دیموکریت و ئەفلاتوون رایان وا بووه که‌که‌ره‌سته‌ی سه‌ره‌کیی هونه‌ر، جوانییه و هونه‌ر لاسایی کردنه‌وه‌ی جوانییه و چیژی جوانی له‌ ئاوپه‌بوون و گونجانی فۆرمی کاری هونه‌ری و جوانیی هزر به‌ ده‌ست دیت. بیری تیگه‌یشتن و تیرامان له جوانی به‌گشتی له سه‌رده‌می کلاسیکدا گه‌یشته‌چله‌پۆیه‌ی گه‌شه‌کردن، واته‌له‌ نێوان سه‌ده‌کانی شه‌شه‌م و سێهه‌می پیش زایین، چیرۆکه‌کانی هۆمیرۆس (ئه‌لیاد و ئۆدیسسه) و چیرۆکه‌ شیعرییه‌کانی (هیسسۆدووس) ده‌رکه‌وتن، به‌تایه‌ت شیعه‌ر عاتفییه‌کان و دراما و یادداشته‌ میژوویییه‌کان و هتد، بووژانه‌وه (احمدی، ۱۳۸۰: ۲۷؛ وزیری، ۱۳۸۸: ۱).

میژووی سه‌ره‌هلدانی جوانیناسی به‌ شیوه‌یه‌کی زانستی بوو سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌م ده‌گه‌رپه‌وه‌. یه‌که‌م جار فه‌یله‌سووفی ئالمانی ئەلیکساندیرکۆتلیب باوم گارتین (۱۷۶۲-۱۷۱۴) زاراوه‌ی "aesthetics"ی که‌ پیشتر واتای «باوه‌پری هه‌ستیاری» هه‌بوو له‌ کتیبیک هه‌ر به‌م ناوه‌ بوو ئەو لقه‌ زانستییه‌ی هه‌لبژارد. له‌ روانگی گارتین، جوانی بریتییه له‌ تیگه‌یشتن له‌ ریگه‌ی هه‌سته‌کان. زاراوه‌ی ئەسینکتیک له‌ به‌ره‌تدا وشه‌یه‌کی یۆنانییه و واتای هه‌ست یان تیوری هه‌سته‌کان ده‌گه‌یه‌نی. وشه‌ی "aesthetics" له‌ فه‌ره‌نگی یۆنانیدا، واته‌ هه‌ست. به‌م پێیه

جوانیناسی لقیکی تاییه تیه له لیکۆلینه وهی ههست و ویزدان. دواى گارتین به چالاکیی بیرمه ندانیک وه ک کانت و هیگیل، جوانیناسی وه ک لقیک له زانسته مروویه کان له چوارچیوهی فهلسه فهی هونه ردا پیناسه کرا (احمدی، ۱۳۸۰: ۲۷؛ وزیرى، ۱۳۸۸: ۱).

شاعیران و نووسهران گرنگی و بایه خى زۆر به لایه نی جوانیناسیی به ره مه کانیا ن ده ده ن و ته نانه ت هه ندی جار به ره مه کانیا ن ته نیا له پیناو پیشکه شکردنی جوانی و جوانیناسیه، چونکه له ناو دونیای هونه ر و نه ده بدا (ئیتساتیکا- جوانیناسی) ئامانجیکی پیروژه. هه موو هونه ر مه ندیک به شوین جوانیدا هه لوه دایه (عومه ر مسته فا، ۲۰۰۹: ۲۱-۲۲).

یه کییک له وه که ره ستانه ی که له ئافرانندی جوانیدا رۆلی سه ره کیی هه یه «زمان»ه. زمان له به ستینی شیعر و له جه سته ی ده قیکی شیعریدا به ئیله هامیکی سیحراوی به ره جه سته ده بی. شیعر، ده ربیری هه موو ئه وه هه ست و نه ست و سۆز و خه یالانه یه که له ناخی شیعر یکدا په نگی خوار دۆته وه و به زمانیکی خه یالای و هونه ری ده رده بردری. شیعر ئه وه دونیا خه یالایه یه که له ناخی شاعیره وه هه لده قولی و له فۆرمی وشه و له به ستینی زماندا دپته رسکان. ئامانجی سه ره کیی شاعیر له شیعره کانیدا نوانندی لیها تووبی له ئافرانندی جوانی و یاریکردن به وشه و به کارهیتانی زمانیکی تاییه تی پر له هیما و وینه ی شیعریه. ئه رکی شاعیر به رزکردنه وهی زمان له شیوه گشتیه که یه وه بۆ ده نگیکی تاییه تیه که له ریگای جیهانبینی و به هره ی خۆیه وه له ریکترین و کاریگه رترین شیوه دا وینا ده کړی و ده بیته هوی به ره مه هیتانی نیشانه و ده نگ و ئاوازه کانی به شیوه یه کی ناوازه.

له شروقه ی هونه ردا، شیعر هونه ری که لامیه و به هوی ئه وهی له چوارچیوهی زماندا ئاراسته ده کړی زیاتر له هونه ره کانی تر په یوه ندیی به گوینگره وه هه یه و کاتیک ئاویتیه ی جوانی ده بی، ده توانی گوینگر به جوړیک قه ناعه تی ده روونی بگه یه نی. ئه دگار ئالین پۆ له شروقه ی شیعر دا ده لیت: «شاعیر به چاکه و خراپه یان دزیوی کاری نییه، ته نیا جوانیه میشکی ده ته نی. ئه رکی شاعیر گه یشتن به جوانیه کی به ربلاوه که جوانی دونیا شه به قیک له وه» (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۲۰).

ئه گه رچی زمان لای مروّف هۆکاری په یوه ندی کردنه و هه موو تاکیک تیندا

هاوبه‌شن، به‌لام زمان له شیعدرا جگه له‌وه‌ی هۆکاره، ئامانجیشه. زمان، که‌ره‌سته‌ی سه‌ره‌کیی شیعه‌ره و یه‌کیک له پینکهاته و ره‌گه‌زه‌کانی وینه‌ی شیعی‌ری یان وینه‌ی هونه‌رییه. زمانی ئه‌ده‌بی به‌هه‌ر شیوازیک بی له زمانی ئاخاوتنی ئاسایی ره‌وانتر و جوانتره، ئه‌مه‌ش به‌شیکی به‌هۆی رازه‌کانی ره‌وانبیزییه و به‌شه‌که‌ی تریشی به‌هۆی توخم و پینکهاته‌کانی وینه‌ی هونه‌رییه که‌گه‌رم- وگوری و جوانی به‌ زمان ده‌به‌خشن، به‌هۆی ئه‌وه‌موو سۆز و خه‌یال‌ه‌ی که‌ ئاویزانی زمان ده‌بن. زمان به‌م شیوه‌یه ده‌بیته‌جل و به‌رگ بو هزری ناو په‌یامی هۆنراوه (سلیوه عیسی، ۲۰۰۹: ۴۱-۴۳).

ئه‌وه‌ی که‌ جوانی چۆن به‌دی دیت و شرۆفه‌کار و ره‌خنه‌گر به‌چ پیناوه‌یه‌ک ده‌بی هه‌لسه‌نگینن، له‌وه‌ پرسیارانه‌یه که‌ که‌متر وه‌لام دراونه‌ته‌وه. هه‌لسه‌نگاندنی شیعر به‌تایه‌ت له‌ رووی جوانیه‌وه وه‌ک به‌راوردی شتیکی شیواوی پینان نییه که‌ بکری به‌ که‌ره‌سته‌یه‌کی تایه‌تی هه‌لسه‌نگینن. زۆریک له‌وه‌ بوچوونانه‌ی که‌ له‌سه‌ر جوانی له‌ ئارادان زه‌وقی و سه‌لیقه‌یین، بۆیه‌ زه‌وقیش له‌ لایه‌ک یاسایه‌کی تایه‌تی و روونی نییه، و له‌ لایه‌کی که‌وه له‌ تاکیکه‌وه بو تاکیکی تر جیاوازی هه‌یه. لارنيس پرین به‌یه‌کیک له‌ به‌ناوبانگترین شیوه‌کانی ئه‌زمونکرادی ئه‌ده‌بی ئاماره‌ ده‌کات و ده‌لی: «ده‌کری هه‌ر توخمیک له‌ شیعدرا ته‌نیا به‌وه‌ سه‌ردپه‌ره که‌ ئاخۆ توانیوتی شیعر بو گه‌یشتن به‌ ئامانجی سه‌ره‌کیی یارمه‌تی بدات، هه‌لسه‌نگینن. هه‌روه‌ها ده‌توانین به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ شیعدرا له‌وه‌وه که‌ ئاخۆ ئه‌وه‌ توخمانه (توخمی شیعی‌ری) ده‌ست به‌ ده‌ستی یه‌کیان داوه و کۆمه‌لیکی ته‌واویان خولقاندووه یان نه‌ داوه‌ری بکه‌ین» (پرین، ۱۳۷۳: ۱۰۳). کالریچ هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌وه‌ بوچوون و بنه‌مایه، جوانی شیعر له‌ ده‌ره‌نجامی جوانی ته‌واو توخمه‌ پینکهاته‌ره‌کانی ده‌زانی و ده‌لی: «له‌ شیعدرا چیتیکی که‌ له‌ ته‌واوی به‌ره‌م به‌ ده‌ست دیت، له‌گه‌ل چیتیکی که‌ له‌ هه‌رکام له‌ به‌شه جیاکانی شیعر وه‌رده‌گیری، گونجاوه و ته‌نانه‌ت له‌ویشه‌وه سه‌رچاوه‌ ده‌گری و دپته‌ ئافراندن» (دیچز، ۱۳۷۳: ۱۷۳). که‌وايه ده‌کری ئه‌م بوچوونه‌مان هه‌بی و بلینن که‌ جوانی شیعر ئاکام و به‌ره‌می جوانی ته‌واو توخمه‌ پینکهاته‌ره‌کانی وه‌ک فۆرم و ناوه‌رۆک و به‌ واتایه‌کی تر، بیژه و واتایه.

توخمه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی پینکهاته‌ره‌ی جوانی شیعر بریتین له‌: ۱. جوانی ده‌روه‌وه (فۆرم یان رواله‌ت)، ۲. جوانی ناوه‌وه (ناوه‌رۆک)، ۳. جوانی ریک و پیک.

جوانیی دهرهوه له سێ توخم و بهش پیکهاتوو: ئەلف. جوانیی زمان، ب. جوانیی ئاوازی، ج. جوانیی خەپالی.

جوانیی ناوهوه، بریتییه له: ئەلف. سۆز، ب. هزر، ج. واتا.

لەم وتارەدا تیشک دەخرێتە سەر بەشیک لە جوانیناسیی ئاوازی و جوانیناسیی خەپالی که له رازاندنەوه و ئافرانندی وێنە شیعری له شیعەرەکانی هیمن دا روۆکی سەرەکیان هەیه.

هیمن بەهۆی هەستیاربوونیوه زۆر بەی گۆرانیکاری و بەسەرھاتەکانی نیشتمان و زیدەکی دەکاتە هەوینی شیعەر و وێنە شیعری نوێی پێ خۆلقاندوون. بەشیک لە وێنەکانی شیعری له دیوانی هیمن ئاوێنە دۆخە جیاوازهکانی کۆمەلگایه و هەر بەم پێیه دەکرێ خۆبندنهوهیهک بو گۆرانیکارییهکانی ئەم سەرەمه له رووی ناوهروۆکی شیعەرەکانی بکری. خۆبەر به روچوونی به ناواخنی شیعەرەکانی هیمن دا دەتوانی به زۆریک له راستییهکانی میژوویی، کۆمەلناسی، کهلتووری، سیاسی و دابونهریتهکانی کۆنی کوردهواری سەرەمی شاعیر بگات.

ئەم وتارە له روانگە زانستی جوانیناسییهوه دەروانیتە شیعری هیمن و پاشان به پشتبەستن به میتۆد و شیوازی زانستی جوانیناسی چەند دیرپکی گۆلبژیڕ له دیوانی هیمن تاوتووی دەکات. مەبەست لەم وتارە تەنیا ئەوه نییه بسەلمین شیعری هیمن بههری جوانیناسی هەیه و بهس، بەلکوو له روانیتکی گشتیدا دەرخەری ئەم راستییه که شاعیرانی کورد شارەزای کاریگەریی زانستی جوانیناسی بهتایبەت جوانکاری و روونبژی لهسەر روالەت و ناوهروۆکی وتەئەدەبی بوون، بۆیه بهو پەری تیگەیشتوویی بههرەیان لەم زانستانه بو رازاندنەوهی شیعەر و ئەدەبی کوردی وەرگرتوو. لیکدانەوهی شیعری هیمن له روانگە جوانیناسییهوه، بابەتیکی درێژخایەنه، لەم وتارەدا تەنیا بەشیک لەم زانسته بهربلاوه لیکدانەوهی لهسەر دەکری.

۲- تەوهری یه کهم: جوانیناسی دهرهوه (ئاوازی ناوهوه و دهرهوه)

له زاراوهی ئەدەبیدا به رازاندنەوهی وتە پاراو و رهوان له شیعەر و پەخشاندا، جوانکاری دەلین. زانستی جوانکاری بەشیک لە زانستی رهوانبژیی ئەدەبییه و له دوو بهشی سەرەکی جوانکاریی بێژیهی و جوانکاریی واتایی پیکهاتوو.

به واتایه کی دیکه، زانستی جوانکاری کۆمه لیک ته له که یه وتهی ئاسایی ده کاته وتهی ئه ده بی یان وتهی ئه ده بی به ئاستیکی به رزی ئه ده بی ده گه یه نی. به وشه یه ک یان چهند وشه له دپر یان رسته دا که پیکهینه ری ئاوازی دهنگی (فونیتیک) ی وتنه یان ئاوازی دهنگی دپر یان رسته بههیتتر ده کهن، جوانکاری بیژیهی ده لپن. به واتایه کی تر، رازه کانی بیژیهی به و رازانه ده لپن به ده پیکهینه ری جوانی و رازینه وهی رواله تی وتنه. زورجار به به هره وه رگرتن له رازه کانی بیژیهی، وته یه کی ئاسایی شیواز و فورمی ئه ده بی ده گری یان بایه خی ئه ده بی بههیتتر ده بی.

له جوانکاری بیژیهیدا، مه به ست ئه وه یه بزاین هندی جار جوانی وته یه کی ئه ده بی به هۆی په یوه ندی زوری دهنگی و ئاوازی بهینی وشه کانه، واته ئه و ئالقه نه دیتراوهی وشه کان به یه ک گری ده دا و پیکهاته ی ئه ده بی دروست ده کات، ماهیه تی دهنگی و ئاوازی هه یه. رۆلی جوانکاری بیژیهی، سه رجه م له کن یه ک دانانی ئه و وشانه یه که بزوین و نه بزوینه کانیان به ته واوی وه ک یه کن یان په یوه ندی ریژیه یان هه یه. جوانکاری واتایی، لیکدانه وهی ته له که یه که ئاوازی واتایی بیژیه بههیتتر ده کات و راسته وخۆ کاریگه ری له سه ر ناوه رۆکی وته هه یه و بیژیه به ئاستیکی به رزی واتایی ده گه یه نی. جوانکاری واتایی، جگه له رازاندنه وه و بههیتکردنی لایه نی واتایی، تا راده یه ک کاریگه ری له سه ر رواله تی وته ش هه یه و په یوه ندی واتایی له بهینی وشه کاند پیک دهه یینی. به واتایه کی دیکه، ئه گه ر جوانکاری بیژیهی وشه کان به هۆی ویکچوونی هه رچی زیاتری بزوین و نه بزوینه کان به یه که وه گری ده دا و له بهینیاندا په یوه ندیه کی دهنگی هه ست پیکراو دروست ده کات، جوانکاری واتایی وه ک ئالقه یه کی نادیاره وشه کان به شیوازیکی هونه ری به یه که وه ده لکینی و هاو ریژیهی واتایی له بهینیاندا پیک دهه یینی. له جوانکاری واتاییدا به گشتی شیوازیک له شیوازه کانی هاو ریژیهی واتایی بهینی دوو یان چهند وشه به رجه سته ده کری. به شیک له رازه و ته له که کانی په یوه نیدار به جوانکاری واتایی له گه ل ناوه رۆک و زاتی شیوازی ئه ده پیدا په یوه ندیان هه یه، وه ک: شوبهاندن، خواستن، درکه، زیده رۆی و پۆشین و هتد. هه یچ به ره مه ییکی ئه ده بی نیه له و رازانه بی به هره بی. ره نگدانه وهی ئه م جوړه رازه و ته له کانه له دپر یان رسته دا هۆی خه یالای و وینه یی کردنی وته یه و زمان و بیژیه له شیوازی ئاسایی دوور ده که نه وه و بایه خی ئه ده بی و هونه ری

به رسته یان دیر ده به خشن (زانستی رهوانیژیی ئه ده بی، ۱۳۹۶: ۳-۵).

ئاواز «موسیکا» به شیک له پیکهاتهی جوانیناسی و ره گهزه بنه پرتیه کانی شیعره. له راستیدا شیعر ئاخاوتیکی ئاوازییه و ههست و سۆز ده بزوینی. شیعر به بی ئاواز نه بووه، جا چ ئاوازی ده ره وه بی یان ئاوازی ناوه وه. لیکۆله ران ئاوازی شیعر به خالی جیا که ره وهی نیوان شیعر و په خشان (جیا له په خسانی سه روادار) ده ستیشان ده که ن. ئاوازی شیعر له دوو به شی «ئاوازی ده ره وه» و «ئاوازی ناوه وه» پیکهاتوه: ۱. ئاوازی ده ره وهی شیعر ئه و لایه نه ی جوانیناسی ده گرته وه که ئه رکی ریکخستنی رووکاری ده ره وهی شیعر له خو ده گری و بریتین له کیش و سه روا. ۲. ئاوازی ناوه وهی شیعر که ریتمی شیعر پیک ده هیئتی، لایه نیکی گرنگی شیعره و له گه ل ئاوازی ده ره وهی شیعردا ئاوازی گشتیی هه لبه ست پیک ده هیئن. ئاوازی ناوه وهی شیعر بریتیه له ئاوازی ده نگه کان و لیکدان و دووپات کردنه وه و پاش و پیش خستنی وشه و به کارهینانی هه ند پیک له که ره سه زمانیه کان، جوړیک که زورجار له کیش کاریگه تر ده بن. زورجار ئاوازی ناوه وهی شیعر، زمانی شیعری و ئاستی داهینان و پله ی به راوردی نیوان شاعیران دیاری ده کات (عومه ر مسته فا، ۲۰۰۹: ۱۰۷-۱۰۸، ۱۳۰).

هیمن له زۆربه ی شیعره کانیدا گرنگیه کی تایه تی به ئاوازی شیعری داوه و به به ره وه رگرتن له ئاوازی ناوه وه جوانیه کی تایه تی به فورم و ناوه روکی شیعره کانی به خشیوه و ده کری وه ک لایه نیکی جوانیناسی له شیعره کانیدا به رجه سه ته بکریت. له م وتاره دا ئاوازی ناوه وه و چهند رازه یه کی پیکهینه ری ئاوازی ناوه وه له دوو ته وه ری جیاواز تاوتوی ده کری.

۱-۲- دووپات

هونه ریکه ئاوازی ناوه وه ده گرته وه و له ئه نجامی دووپاتی چهند ده نگیک (بزوین و یان نه بزوین)، یان له ئه نجامی ریکخستن و به دوای یه کدا هاتنی وشه و ده سه ته واژه و رسته کانی ناو دیری شیعر جوړه ریتمیکی خو ش و ئاوازیکی هه سه ت بزوین و جوان پیک ده هیئتی. هیمن به به ره وه رگرتن له رازه ی دووپات و رازه کانی تری وه ک دزیه ک، به رامبه ری، هاوشیوه، دابه سه ر و هتد، ئاوازیکی خو ش و ره وانی بو ناوه وهی شیعره کانی دروست کردوه. بو نمونه:

۲-۱-۱- دووپاتی نه بزوین

که مالت بی که مالت بو چیه له و شاره ویرانه
که مالی دهوله مهندی دی، گولم نه یویست که مالی من

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۸۲)

شاعیر له م دیره دا بههوی دووپاتی نه بزوینی «ل» و رازهی هاوشیوهی لیکدراوی
بلاو له وشه کانی «که مالت، که مالت» ئاوازی ناوهوی دیره کهی بههیز کردوو
و له گه ل ئاوازی دهره و ئاوازیکی گشتی رازاوهیان پیکهیتناوه. ده کری ئهم دوو
رازهیه وه ک لایه نی جوانیناسیی ناوهوی ئهم دیره دهستیشان بکری.

۲-۱-۲- دووپاتی بزوین

له باری، نازینی، کولمه ئالی نیگاری، دل رفینی، چاوکه ژالی

(هیمن، ۲۷۰۸: ۲۷۰)

له و دیره دا، بزوینی «ی» له وشه کانی پیکهینه ری ئهم دیره چنه جار
دووپات بووه ته وه و ئاوازی ناوهوی دیره کهی بههیز کردوو. ده کری ئهم رازهیه
وه ک لایه نی جوانیناسیی ناوهوی ئهم دیره دهستیشان بکری.

رویی خه و، هاته وه ههنگامی سوور جیژنه یه، به زمه، زه ماوه نده، سوور
(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۲۵)

له م دیره دا، بزوینی نزمی «ه» له وشه کانی پیکهینه ری ئهم دیره دووپات
بووه ته وه و ئاوازی ناوهوی دیره کهی بههیز کردوو و ریتیکی خوشی به
دیره که به خشیوه و ههست و سووزی خوینهر ده جوولینیت.

۲-۲- هاوشیوه^۱

هونه ریکی تر که له پیکهینانی ئاوازی ناوه وه روئی سه ره کی هه یه، هونه ری
هاوشیوه یه و ئهم هونه ره وه ک توخمیکی جوانیناسیی ناوه وه دهستیشان ده کری.
له زانستی جوانکاریدا به دوو وشه که له پیت و خویندنه وه دا وه ک یه کن،
به لام له واتادا جیاوازیان هه یه، هاوشیوه ده لین. رازهی هاوشیوه له وشه
یان رسته دا هاو پیره یی و هارمونی پیک ده هینی و ئاوازی ناوه وهی شاعر یان

په خشان به هیتر ده کات. هاوشیوه، له سه ر نزیکی و له به کچوونی زیاتری بزویتن و نه بزویته کانی دوو وشه پیکهاتووه، به جوریک وشه کان له به ک ده چن.

که مه رگی کاوه کانی چاک ده بینن که جه رگی کیژه کان پر چاک ده بینن (هیمن، ۲۷۰۸: ۱۱۵)

له م دپره دا، له به ینی دوو وشه ی «چاک» هاوشیوه ی ته واو هه یه. دوو وشه هاوپیتن، به لام له واتادا به ته واوی جیاوازیان هه یه. «چاک» ی یه که م به واتای: باش و جوان. «چاک» ی دوو هه م به واتای: درز، دادراوه.

ده رکی داخستوه له تو بابت که چی ده رکی نییه

ده رکه داخستن له تو ده رکی هومید داخستنه

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۱۵)

له م دپره دا، له بالی یه که مدا له به ینی دوو وشه ی «ده رکه» هاوشیوه ی لیکدراوی نزیک هه یه. دوو وشه هاوپیت و هاوپرگه و هاوکیشن، به لام له هیتر (تکیه) دا جیاوازیان هه یه. جیاوازی به ینی ئەم دوو وشه یه ده کری و هک یه که م هوکاری به هیترکردنی ئاوازی ناوه وه ی ئەم دپره که لایه نی جوانیناسی به دپره که به خشیوه، به رجه سته بکری.

ته ک و ته نیا به ئارامی ده چم بو گرده که هی بهر دی

به دلته نگگی و کز و خه مناکی راده کشیم له سه ر به ردی

ده که م جا سه یری ئه سستیران و هه لده مژم شنه ی شه وبا

شه و بیلدنگگی چهنده خوشه، هه میسه خوزگه هه ر شه وبا به ردی

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۶۱)

له م دپره دا، له به ینی دوو وشه ی «بهردی، بهردی» و «شه وبا، شه وبا» هاوشیوه ی لیکدراوی بلاو هه یه. بو نمونه: وشه ی «بهردی» له بالی یه که مدا بوته دوو وشه ی سه ره خو و جیاواز که هه ر کام واتای تایبهت به خو یان هه یه. جیاوازی به ینی ئەم وشانه ده کری و هک به هیترترین فاکته ر بو هه لسه نگاندنی بایه خی ئەده بی و لایه نی جوانیناسی ئەم دپره ده ستنیشان بکری.

هه لکه وه ی تاویکی چاویکی له دیدارت بکه م

تا بزانی کوانی بو جوانی دل و دینم ده وی

(هیمن، ٢٧٠٨: ٣٥٨)

له م دپه‌دا، له بهینی دوو وشه‌ی «تاوئیکی، چاوئیکی» که ته‌نیاله دوو نه‌بزوئینی یه‌که‌مدا جیاوازییان هه‌یه، به‌لام ئه‌و دوو نه‌بزوئینه تا راده‌یه‌ک شوئینی ده‌رپرنیان و گوگردنیان له ده‌م نزیکه (هاومه‌خره‌جن) هاوشیوه‌ی موزاریع هه‌یه.

لاوی ئازای کورده‌واری نیره‌شیری کاتی جه‌نگه

گه‌نجی ئازه‌ربایجانی وه‌ک په‌لنگی تیژ چه‌نگ

(هیمن، ٢٧٠٨: ١٤٠)

له م دپه‌دا، له بهینی دوو وشه‌ی «جه‌نگ، گه‌نج»، هاوشیوه‌ی هه‌لگه‌پراوه‌ی ته‌واو هه‌یه. پیچه‌وانه وشه‌ی «جه‌نگ» وشه‌ی «گه‌نج» ه.

٣-٢- به‌رامبه‌ری

کئ وه‌کوو من سارد و گه‌رمی رۆژگاری چیشتووه

گاله ده‌شتی گه‌رمه‌سیر و گاله کۆستانی گه‌ده‌م!

(هیمن، ٢٧٠٨: ٢٩٣)

له م دپه‌دا، له بهینی وشه‌کانی «سارد، گه‌رم، گه‌رمه‌سیر، کۆستان» هونه‌ری به‌رامبه‌ری هه‌یه. ئه‌م وشه‌ دژیه‌کانه ئاوازی ناوه‌وه‌ی ئه‌و دپه‌ریان به‌هیز کردووه.

گه‌لئیکم رۆژگاری تال و شیرین رابوارد، ئاخۆ

مه‌رگ مه‌ودا ده‌دا دیسان بینم سه‌رده‌میکی تر!

(هیمن، ٢٧٠٨: ٣٠١)

له م دپه‌دا، له بهینی دوو وشه‌ی «شیرین، تال» رازه‌ی دژیه‌ک هه‌یه. ئه‌م دوو وشه‌یه واتادژ و دژیه‌کن، واته‌ بوونی یه‌کیان هۆی ره‌تکردنه‌وه‌ی ئه‌وی تره. له زانستی جوانکاریدا، به‌م شیوازه‌ی به‌کارهینانی دوو وشه‌ی واتادژ رازه‌ی دژیه‌ک ده‌لین. به‌شیک له لایه‌نه‌کانی جوانیناسیی رازه‌ی دژیه‌ک روونکردنه‌وه، واته رۆشنگه‌رییه. یه‌کیک له که‌ره‌سته‌کانی ناسینی دیارده‌کانی سروشت و دنیا بابه‌تی دژیه‌که. بۆ نموونه ئه‌گه‌ر تاریکی نه‌بوایه رووناکی واتایه‌کی نه‌ده‌بوو یان ئه‌گه‌ر مردن نه‌بوایه ژیان بی‌واتا ده‌بوو. که‌وایه هیززی روونکردنه‌وه و رۆشنگه‌ری رازه‌ی دژیه‌ک زۆر به‌رجه‌سته و سه‌رسوره‌ینه‌ره. له لایه‌کی تره‌وه،

بههۆی ئه‌وه‌ی که رازه و ته‌له‌که‌ی دژیه‌ک ئه‌و ده‌رفه‌ته به به‌رده‌نگ ده‌به‌خشی تا خۆی هی‌زی هه‌لبژاردنی له ناو دیارده‌کانی دژیه‌کی سروشتدا هه‌ب و ئاکامیشی هه‌یه، له رووی جوانیناسیه‌وه رازه‌ی به‌رامبه‌ری زۆر پرپایه‌خه.

۳- ته‌وه‌ری دووهم: جوانیناسی ناوه‌وه (جوانیناسی وینه‌ی ره‌وانیژی)

له‌م ته‌وه‌رده‌دا لایه‌نی جوانیناسی ناوه‌وه، به‌تایبه‌ت جوانیناسی وینه‌ی «ره‌وانیژی» شروقه‌ ده‌کری. چه‌مکی وینه‌ی شیعری ئاماره به "Image poetry" ی ئینگلیزی ده‌کات. هه‌ندی جار پێی ده‌لێن «وینه‌ی هونه‌ری»، به‌لام وینه‌ی هونه‌ری فره‌لایه‌ن و فراوانتره و هه‌موو هونه‌ره‌کان ده‌گرته‌وه. وینه له شیعردا ده‌بیت به‌خواستن و میتافۆر و شو‌به‌اندن. لیره‌دا وینه‌ی شیعری پشت به‌خه‌یال، هه‌ست، ئه‌قل و روشنبیریش ده‌به‌ستیت. وینه له شیعردا خه‌یالییه و شاعیر به‌ وشه ده‌یخولقینێ. خه‌یال، به‌ واتای جوانترکردنی دیمه‌نیکه له ده‌رپرینی وینه‌ی ئه‌و سۆزه هه‌لچووه‌ی که شاعیر له ساته‌کانی بینینی دیمه‌نیککی جوان و دزیو، تراژیدی یان کۆمیدی له ئه‌زمونی خۆیدا به‌رجه‌سته‌ی ده‌کات. وینه، بریتیه له خه‌یال که ئه‌دیبه له خه‌یالی خۆیدا دروستی ده‌کات و به‌ وشه ده‌ریده‌پریت. له هه‌موو دۆخیکدا خه‌یال بوونی هه‌یه و هه‌ست و سۆز ده‌ورووژنیت (ئه‌حمه‌د ئه‌سوه‌د، ۲۰۱۵: ۷۶).

شاعیر به‌هۆی زمان و هونه‌ره‌کانی ره‌وانیژی و شیوازناسیه‌وه و له‌ته‌ک پشت‌به‌ستن به‌خه‌یال، وینه ده‌کیشیتته‌وه. خه‌یال به‌شی دانه‌براو له پیکهاته‌ی شیعره و شاعر به‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی خه‌یاله‌ دهناسری. له ره‌خنه‌ی نویدا وینه‌ی شیعری گرنگی زۆری پێ دراوه و وه‌ک توخمیککی پیکه‌ینه‌ری شاعر پیناسه ده‌کری. ته‌نانه‌ت لای زانایانی ئیسلامیه‌وه شاعر وه‌ک «کلام مخیل» ناسیندراوه و پرۆسه‌ی خه‌یال و وینه‌ی شیعری به‌ بنه‌مای شاعر ده‌ستیشان ده‌کری. ئه‌وه کرده‌وه‌ی خه‌یال‌کردنه‌ ریگه له به‌رده‌م شاعیر ده‌کاته‌وه تا ئه‌و واتا و گوزارانه‌ی که مه‌به‌ستیتی له وینه‌یه‌کی رازاوه و هونه‌ریدا گه‌وره‌ی بکاته‌وه و بیانخاته‌ روو. وینه‌ی شیعری، به‌ وشه و له ریگه‌ی وه‌سف و خوازه و شو‌به‌اندن و هتد، ده‌ئافرندری. به‌م پیه‌ ده‌رپرین و وینه، یان خود شیواز و وینه وه‌کوو دوو ره‌گه‌زی سه‌ره‌کی له‌ گه‌ل ناوه‌روک تیکه‌لا و ده‌بن و یه‌کیتی ئۆرگانیککی به‌ره‌مه‌ی شاعر پیک‌ده‌هینن. به‌مه وینه‌ی شیعری ده‌بیتته‌ بنه‌مایه‌کی گرنگ له‌و بنه‌ما

هونه‌ریبانه‌ی پرۆسه‌ی داهینان و ئافرانندی شیعیریان پی کامل ده‌بیت. ده‌توانین به شیوه‌یه‌کی گشتی دوو جووره وینه‌ی شیعیری ده‌ستنیشان بکه‌ین. یه‌که‌م: وینه‌ی وه‌سفی، که له ریگه‌ی وشه و ده‌رپرینی راسته‌وخۆ پیک دیت. دووه‌م: وینه‌ی ره‌وانیژی که له ریگه‌ی هونه‌ره‌کانی جوانکاری و ره‌وانیژییه‌وه دیته به‌ره‌م.

هیمن وه‌ک وینه‌گریکی پسپۆر به مه‌به‌ستی جوان‌کردن و رازاندنه‌وه‌ی شیعه‌کانی، پشتی به وینه‌ی شیعیری به‌ستوه. هیمن له ئەنجامی ژانی پڕنازار و ده‌ربه‌ده‌ری، ئەزمووینیکی باش و سه‌رکه‌وتوووی شیعیری به‌ده‌ست هیناوه و له‌و شاعیرانه‌یه‌که‌ خاوه‌نی خه‌یال و هزریکی داهینه‌ره. وینه‌ی شیعیری چهند جووره و به‌هه‌ره‌وه‌رگرتن له‌ چهند رازه و شیوازی وه‌ک: شوبهاندن، درکه و خواستن و هتد، دروست ده‌بیت، شاعیر به‌پیی پیوستی بارودۆخی شیعه‌که‌ی به‌ئاگایی یان بی‌ئاگایی پیکیان ده‌هینیت و له‌سه‌ر ئەم بنه‌ما هونه‌ریبانه شیعه‌کانی ده‌هۆنیته‌وه. له‌م ته‌وه‌رده‌ا شروقه‌ی چهند وینه‌یه‌کی هونه‌ری یان شیعیری ده‌که‌ین که هه‌رکام به‌ شیوه‌یه‌ک لایه‌نی جوانیناسی شیعه‌کانی هیمن به‌رجه‌سته ده‌که‌ن و بنه‌مای سه‌ره‌کی وینه‌ی شیعیری هیمن دروست ده‌که‌ن.

۳-۱- شوبهاندن و وینه‌ی شیعیری

شوبهاندن، بریتییه له چوانندی شتیک یان بابه‌تیک به شتیک یان بابه‌تیکی تر، به‌هۆی بوونی ئاولئاویک یان چهند ئاوه‌لئاوی هاوبه‌ش له‌ به‌ینی هه‌ردوو شته‌که‌دا. به‌ واتایه‌کی تر، شوبهاندن چوانندی شتیک به شتیک تره‌ به‌و مه‌رجه‌ی ئەو چواندنه له‌ بنه‌مادا راست نه‌بی و راقه به راستی نه‌کردری. واته، شوبهاندن واتایه‌کی ئیدیعیایی هه‌بی. ئەوه‌ی که ده‌لین شوبهاندن، واتای ئەوه‌یه ئەو دوو شته له‌ رواله‌تدا له‌ یه‌ک ناچن، به‌لکوو ئەوه شاعیره ئەو شوبهاندنه پیک‌ده‌هینی. به‌ کورتی، شوبهاندن ئیدیعیای له‌یه‌که‌چوونی دوو شته.

شوبهاندن، به‌شیک له‌ زانستی روونیییه و له‌ چوارچیه‌ی ئەم زانسته‌دا لیکدانه‌وه‌ی بو ده‌کری. شوبهاندن، وه‌ک رازه‌یه‌کی زانستی روونییی، رۆل و کاریگه‌ری به‌رچاوی له‌ پیکه‌ینانی جوانیدا هه‌یه و جوانیناسی به‌ ده‌قی شیعیری ده‌به‌خشیت. شاعیران به‌ شیوه‌یه‌کی زۆر به‌ربالاو به‌ مه‌به‌ستی روونکردنه‌وه و جوانتر نوانندی وینه‌کان شوبهاندنیان به‌کار هیناوه. شوبهاندن، وه‌ک ساکارترین

جوړی وینه‌ی ره‌وانیښی پیناسه کراوه. هه‌رچی دووری دوو بابته یان شتیکی که به یه‌کتر شوبه‌پنراون زیاتر بی، له‌ده‌روونی مرؤفدا په‌سه‌ندتره و زیاتر سؤزی خوینه‌ر ده‌جوولینې. شاعر هه‌رچی سؤزدارتر بیت، زیاتر خوئی له‌دیواری دل‌ده‌سویت وکارتیکه‌ریی زیاتری له‌سه‌ر به‌رده‌نگ ده‌بی و تووشی هه‌لچوونی ده‌کات.

ئه‌وی سه‌ره‌رزه له‌م ویرانه‌دا تووشی خه‌م و درده

چیای سه‌رکه‌ش بینه‌ قه‌ت سه‌ری بی‌ه‌ور و ته‌م نابی

(هیمن، ۲۷۰۸: ۲۵۹)

له‌م دپړه‌دا، شاعیر به‌هه‌روه‌رگرتن له‌هونه‌ری به‌راه‌ریی واتایی له‌به‌ینی دوو بالی دپړ و رازه‌ی شوبه‌اندنی نادیار، مرؤقی هه‌ستیار و رووناکیری به‌لووته‌کی چیا شوبه‌اندووه و چوون لووتکه‌ی چیا قه‌ت بی‌ه‌ور و ته‌م نه‌بووه، وای نواندووه که مرؤقی رووناکیری هزری قه‌ت بی‌ته‌می دهرد و داخی کؤمه‌لگای داخراو و چه‌وساوه ناییت. له‌م دپړه‌دا شاعیر ئه‌م بیروکه‌یه‌ی به‌قالکردن له‌وینه‌یه‌کی شیعری سه‌رکه‌وتوو و ئاویته‌کردنی له‌گه‌ل سؤز و خه‌یال به‌شیوازیکی هونه‌ریی تاقانه ئافراندووه و ده‌کری وک لایه‌نی جوانیناسی ئه‌م دپړه‌ دیاری بکریت که رازاوه‌یی به‌دپړه‌که به‌خشیوه.

که فرمیسکم له‌سه‌ر روخساری کیژی دلشکاو بینی

گوتم: یاخواله سه‌ر سوورگول نه‌بینم شه‌ونمیکی تر

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۷۹)

هیمن له‌م دپړه‌دا به‌هه‌روه‌رگرتن له‌رازه‌ی شوبه‌اندنی نادیار وینه‌یه‌کی شیعری رازاوه‌ی ئافراندووه و به‌م وینه‌یه‌ه‌ست و سؤزی به‌رده‌نگ ده‌جوولینې. «فرمیسکی سه‌ر گونای» به‌«شه‌ونمی سه‌ر سوورگول» شوبه‌اندووه. (شوبه‌پنراو): فرمیسکی سه‌ر روومه‌ته. (پیشوبه‌پنراو): شه‌ونمی سه‌ر سوورگوله. (رووی شوبه‌اندن): گه‌شی، روونی و سووریه. (ئامرازی شوبه‌اندن) قرتینراوه. ئه‌م شوبه‌اندنه له‌زانستی روونپنیدا به‌«شوبه‌اندنی نادیار» ناسراوه. شاعیر به‌شیوه‌یه‌کی نادیار دوو شت یان بابته‌ی له‌هه‌ندیک تایه‌تمه‌ندیدا به‌یه‌کتر شوبه‌اندووه. ئه‌م هونه‌ره ده‌کری وک بڼه‌مایه‌کی دیار و هه‌ست پیکراو له‌به‌رجه‌سته‌کردنی لایه‌نی جوانیناسی ئه‌م دپړه‌ دستیشان بکردری.

۳-۲- درکه و وینه‌ی شیعی

له پیناسه‌ی درکه‌دا هاتوووه: وته‌یه‌ک دوو واتای هه‌بیت، یه‌که‌م واتای نزیک و دووه‌هم واتای دوور. که‌وایه، ئە‌گەر بیژەر رسته‌یه‌ک وه‌ها به‌کار بێنی که زه‌ینی بیسه‌ر له واتای نزیک به واتای دوور بگات، له رازه‌ی درکه که‌لکی وه‌رگرتوووه. به واتایه‌کی تر، رسته یان ساپسته‌یه‌ک که مه‌به‌ستی شاعیر یان نووسه‌ر له ده‌رپرینی، واتای رواله‌تی نه‌بی و قه‌رینه‌یه‌ک که سه‌رنجی خوینه‌ر له واتای رواله‌تی بو واتای نه‌ینی رابکیشی نه‌بیت. که‌وایه درکه یه‌کیک له هه‌ستیارترین باب‌ه‌ته‌کانی زمانه و زۆرجار خوینه‌ر مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی بیژه‌ری بو روون نایته‌وه. به‌م پێیه ته‌نیا ئە‌و تاکانه‌ی که شاره‌زاییه‌کی ته‌واویان به‌سه‌ر زمانیکدا هه‌بی، ده‌توانن له واتای درکه‌کانی تایه‌ت به‌و زمانه بگه‌ن و فامی بگه‌ن. به واتایه‌کی تر، درکه وشه، ساپسته یان رسته‌یه‌که بیژەر به شیوازیکی ده‌رپرێ که مه‌به‌ست له ده‌رپرینی واتای رواله‌تی نه‌بیت و مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی واتای نه‌ینی بیت. که‌وایه واتای رواله‌تی هیمایه‌که بو گه‌یشتن به واتا و مه‌به‌ستی راسته‌قینه له ده‌رپرینی وشه یان رسته. درکه هونه‌ریکی ره‌وانیژییه به‌شداری له ئافرانندی وینه‌ی شیعی ده‌کات.

درکه، به وشه، ده‌سته‌واژه یان رسته‌یه‌ک ده‌لێن که شاعیر یان نووسه‌ر جو‌ریک به‌کاری ده‌هینی که مه‌به‌ستی واتای رواله‌تی وته نه‌بی و ئامانجی له وته، واتا نه‌ینییه‌که‌ی بیت. رازه‌ی درکه، دوو واتای دوور و نزیکه هه‌یه. بو‌یژ جو‌ریک به‌کاری ده‌هینی که به‌رده‌نگ له واتا نزیکه‌که‌وه زه‌ینی بو واتا دووره‌که بپروات. له درکه‌دا واتای رواله‌تی پرديکه بو گه‌یشتن به واتا و مه‌به‌ستی راسته‌قینه‌ی نووسه‌ر (ئه‌حمه‌دی، ۱۳۹۳: ۱۵).

مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی به‌هره‌وه‌رگرتن له رازه‌ی درکه ئە‌وه‌یه که ئە‌و واتایه‌ی له ریگه‌ی درکه به‌رجه‌سته ده‌کریت، کاریگه‌رتەر، به‌هێزتر و ره‌وانتره له‌و واتایه‌ی که به شیوازی دروست و راسته‌وخۆ ده‌رده‌بدری. سوودوه‌رگرتن له هونه‌ری درکه به بیژەر ئە‌و ده‌رفه‌ته ده‌به‌خشی تا زۆر واتا که له باری ئاساییدا مه‌جالی درپرینی به‌هۆی شه‌رم یان ترس و هه‌ر هۆیه‌کی تره‌وه نه‌بی ده‌رپرديت. زۆریک له واتاکان ئە‌گه‌ر به شیوازی ئاسایی ئاخوتن ده‌رپردين زۆر چێژ به به‌رده‌نگ نابه‌خشن، به‌لام سوود وه‌رگرتن له میتۆدی درکه ده‌رپرین تا راده‌یه‌ک دل‌پین و کارتیکه‌ر ده‌کات. درکه واتاکان به شیوازی هونه‌ری ده‌گه‌ینه‌ی و ئە‌م

تایه‌تمه‌ندی‌ه‌ش بی‌گومان له هونه‌ری ره‌وانبیزییه‌وه سه‌رچاوه ده‌گری و چیژ و خو‌شی به‌برده‌نگ ده‌به‌خشی. له ژانره‌ئه‌ده‌بییه‌کاندا درکه له شیعری و په‌خشان، مه‌ته‌ل و په‌ندی پیشیناندا ره‌نگی داوه‌ته‌وه و به‌کار هاتوه.

۳-۲-۱- جوانیناسی درکه

درکه رازه‌یه‌کی زانستی روونبیزییه، که‌سیک‌خواهن هه‌ستیکی ناسک و سه‌لیقه‌ییکی به‌رین نه‌بی، ناتوانی به‌ره‌می بینی. نه‌ینی له ره‌وانبیزیی ئه‌م هونه‌ره‌ئه‌وه‌یه وینه‌ی جو‌راوجو‌ر و راسته‌قینه‌ت به‌به‌لگه‌وه په‌شکه‌ش ده‌کات. ئه‌مه‌ش بی‌گومان له تایه‌تمه‌ندی‌ه‌کانی هونه‌ر ده‌ژمیردری. له رازه‌ی درکه‌دا شتیکی له لایهن شاعیره‌وه ناراسته‌وخو‌زق ده‌کرپته‌وه که خو‌پنه‌ری بی‌ری بو‌ی ناچی، به‌م هۆیه‌گه‌یشتن به‌واتای سه‌ره‌کی سه‌رسوره‌پنه‌ره و چیژ ده‌به‌خشیت که به‌همان شیوه‌ چیژ و جوانی له شیوه‌ی راسته‌وخۆی به‌کاره‌پنانی وشه‌کاندا دروست ناییت.

ئهو واتایه‌ی به‌به‌ره‌وه‌رگرتن له درکه دروست ده‌بی، کاریگه‌رت‌ر و به‌هیزتره له‌و واتایه‌ی له‌کو‌مه‌لیک وشه‌ دروست ده‌بی و به‌ شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ ده‌خرپته‌ روو. شاعیر یان نووسه‌ر به‌به‌ره‌وه‌رگرتن له هونه‌ری درکه ده‌توانی ئه‌وی ناخی ده‌جو‌لینی ده‌ریبهری، به‌تایه‌ت ئه‌و شتانه‌ی له‌به‌ر شه‌رم یان ترس و هه‌ر هۆیه‌کی تر ناتوانی بیدرکینی.

نه‌یانه‌پیل‌م ده‌بی له‌و سه‌ره‌زمینه له شانم دادپم ئه‌و پینه‌ شینه (هیمن، ۲۷۰۸: ۶۱)

له‌م دپه‌دا، هیمن له ریگه‌ی هونه‌ری درکه‌وه وینه‌یه‌کی شیعری دروست کردوه. رسته‌ی «پینه له‌شان دادپین» درکه‌یه له «ریسواکردن و عیب له‌ سه‌ر شان لابردن». رازه‌ی درکه له‌م دپه‌دا به‌هیزترین لایه‌نی جوانیناسییه و زمانی له‌ده‌برپینی ئاسایی دوور کردوه.

گو‌تی ئیواره‌ بازارپی وه‌ره‌ ماچت ده‌می نه‌مویست
هه‌لۆی کو‌ستانی کوردستانم و ناژیم به‌ده‌سته‌نده

(هیمن، ۲۷۰۸: ۲۸۶)

له‌م دپه‌دا، هیمن له ریگه‌ی هونه‌ری درکه‌وه وینه‌ی شیعری دروست کردوه. ساپسته‌ی «به‌ده‌سته‌نده ژیان» درکه‌یه له «نان به‌منه‌ت خواردن».

هیمن به که لک و هرگرتن له رازهی درکه ههست و سۆزی خوینەر ده و رووژینیت و چیژیککی خووشی پی ده به خشیت.

لهویش هەر سه ریزوی باسی سه ر بوو

لهویش دنیا به که یفی بی هونه ر بوو

(هیمن، ۲۷۰۸: ۵۹)

له م دیره دا، هیمن له ریگه ی هونه ری درکه وه وینه ی شیعیری دروست کردووه. سارسته ی «باسی سه ر بوون» درکه یه له «مه ترسی تیدا چوون». رازاندنه وه و به هیزکردنی واتا به که لک و هرگرتن له هونه ری درکه لایه نی جوانیناسی ئه م دیره ی به رجه سته کردووه.

۳-۳- مرۆفاندن^۱

به ره پالدانی ئاکار و تایه تمه ندیی مرۆیی به گیانله به رانی تری سروشت و وه ک مرۆف نواندنیان، مرۆفاندن ده ئین. به واتایه کی تر، مرۆفاندن بریتیه له ره پالدانی تایه تمه ندی و ههست و سۆز و جم و جوئی مرۆف به پیکهاته کانی تری سروشت. رازه ی مرۆفاندن له زانستی روونبیزیشدا تاوتوئی کراوه، به لام له زانستی جوانکاریدا وه ک رازه یه کی جوانکاری و اتایی لیکدانه وه ی له سه ر ده کری، ئه م رازه یه شیوازیکه بو رازاندنه وه ی وته و ئافراندنی وینه ی هونه ری جوان و رازه وه که ههست و سۆزی خوینەر ده جوولینن. ئه م رازه یه شیوازیکه بو رازاندنه وه ی وته و به دیهینانی وینه ی هونه ری جوان که ههست و سۆزی خوینەر ده جوولینیت. هیمن وه ک شاعیریکی به ئه زمون له م جووره بنیاتی وینه دا دهست په نگینی و لیها توویی خو ی سه لماندووه. بو نمونه له م وینه ده دا:

وه کوو ئاوالی چاک ئه سستیره کان گوئی راده دیرن بو م

هه تا بۆیان به یان که م مووبه موو رازی ده روونی خو م

(هیمن، ۲۷۰۸: ۱۶۱)

له م دیره دا، شاعیر کرده وه ی مرۆفانه ی وه ک «گوئی رادیری» ی ره پال ئه سستیره داوه و به م ره پالدانه وینه یه کی هونه ری جوانی ئافراندووه. ئه م رازه یه شیوازیکه

بۆ خولقاندنی جوانیسی وتە و دوورکردنەووی وتە لە زمان و دەرپرینی ئاسایی. مرۆفاندن، بە پیکهینانی وینەیی هونەریی جوان و رازاوە هەست و خوۆشی بە بەردەنگ دەبخشیت.

۴-۳- چاولەیک

ئاشقی چاوی کەژال و گەردەنی پرخاڵ نیم

ئاشقی کیو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن

(هیمن، ۲۷۰۸: ۸۹)

لەم دێرەدا، لە بەینی وشەکانی: «کیو، تەلان، بەندەن و بەرد»، کە بەشیک لە پیکهاتەیی سروشتی چیان و بە تەواوی پیکدەخۆن، رازەیی چاولەیک هەیه. لە رازەیی چاولەیکدا بەهۆی ئەووی جۆریک هاوئاھەنگی و ریک و پیککی لە نیوان چەند بابەتیک بەرجەستە دەکری، خوینەر هەست بە خوۆشی دەکات و جۆریک ئاوازی ناووە دەست دەبی. دیتنەووی پەیوەندی و هاوئاھەنگی نیوان دیاردەکان جواترین و خوۆشترین سۆزی تیداہ. لە زانستی جوانکاریدا، بە کۆکردنەووی و ریزکردنی دوو یان چەند بابەتی هاوڕەگەز لە دێریکی شیعردا کە پیکدین و بە یەکتەری دەخۆن، رازەیی چاولەیک دەلین.

۵-۳- تیلنیشان

شیخی سەنعان بۆ کچی گاور لە ئیسلام وەرگەرا

من خەریکم بۆ کچە شیخی پەژیوان بیمەو

(هیمن، ۲۷۰۸: ۳۳۷)

لەم دێرەدا، تیلنیشان بە چیرۆکی شیخی سەنعان کراوە کە بۆ کچە گاوریک لە ئیسلام وەرگەرا. لە ئەدەبی فارسی و کوردیدا لە شیعری زۆربەیی شاعیران ئەم تیلنیشانی ئاژەیی پێکراوە. جوانی رازەیی تیلنیشان لەو چەند بابەتەدا کورت دەکەینەووی: هونەری تیلنیشان لە شیعەر و پەخشاندن پەیوەندی نیوان بابەتی سەرەکی و چیرۆک پیک-دەهین. لە رازەیی تیلنیشاندن، تەنیا بە وشە یان سارستەیک چیرۆکیکی یان بەسەرھاتیکی میژوویی وەبیر دیتەووی. ئەم جۆرە هونەرە زۆر هەستبزوینە و لە کەمترین کات و بە کەمترین وشە

به سه رهات یان رووداوێکی تال یان شیرین که هۆی ورووژاندنی سۆزی مروییه، وهبیر دپتهوه و دهسه لاتی شاعیری دهسه لمینێ و کاریگه ریی جوانیناسیی ئه م هونه ره ده رده خات. ئه گه ره له رازه ی تیلنیشاندا نادیارێک بو و نوکرنده وه هه بی و پێوست به وردبوونه وه به که ی زۆری زهینی بی و پاشان چیرۆک وهبیر بپته وه، ئه وه گومانێکی تیدا نییه ئه م جووره تیلنیشانه، جوانترین تیلنیشانه.

۳-۶- کۆکردنه وه و لیککردنه وه

بزانه تو ئه وی ئه هلی هونه ر بی ده بی یا ده س به سه ر یا ده ربه ده ر بی (هین، ۲۷۰۸: ۱۵۷)

له م دپرده، سارسته ی «ئه هلی دل»، رازه ی کۆکردنه وه و سارسته ی «ده س به سه ر یان ده ربه ده ر»، ئاماژه به رازه ی لیککردنه وه ده کات. سه ره تا به شوبه اندنی نادیار، دوو شت یان بابته له گه ل یه ک له ئاوه لئاویکی ئیدیعاییدا کۆ ده که نه وه و پاشان له به یناندا جیاوازی داده نین. له زانستی جوانکاریدا به م رازه یه کۆکردنه وه و لیککردنه وه ده لین (همایی، ۱۳۶۳: ۲۸۴؛ شمیسا، ۱۳۷۸: ۷۹).

۳-۷- په ندومه ته لۆک

چلکی ده سته مالی دنیا" وه ک ده لین مالپه رست په یمان شکیه و بی به لین (هین، ۲۷۰۸: ۲۷۹)

له م دپرده، مالی دنیا چلکی ده سته و مالپه رست په یمان شکینه. ئه و رسته یه ئاماژه به بی بایه خیی مالی دنیا و جیی متمانه نه بوونی به ئینه کانی مالپه رست ده کات. ئه م دپره، رازه ی جوانکاریی په ندومه ته لۆکی هه یه. له زانستی جوانکاریدا رازه ی په ندومه ته لۆک به م جووره پیناسه کراوه: نووسه ر یان شاعیر ئاماژه به وته یه کی به نرخ بکات، پاشان له داهاتوودا وته که ی بپته په ند و بو ئاموژگاری که لکی هه بی. جوانیی ئه م رازه یه له و بابته دایه که له رووی واتاوه وانه ی مه عرفی جوان و به هیز پیشکه ش ده کات و نه یینی زیاتر له و واتایه به رجه سته ده بی. رازه ی په ندومه ته لۆک، ناراسته وخۆ به رده نگ فیری به لگه ی ئه قلی و نه قلی و ئه زمونی تایبه ت و تیگه یشتن له دیارده و

تابیه تمه ندییه کانسی واقیع ده کات.

۸-۳- تیکهه لکیش

کۆششی من زۆر به جییه و زۆر رهوا چونکه قانونی ته بیعت وایه، و
"هر کسی کو دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار وصل خویش"
(هیمن، ۲۷۰۸: ۲۸۳)

له م شیعره دا، هیمن بو پینداگری له واتای سه ره کیی شیعری، که لکی له
رازه ی تیکهه لکیشی ناروون گرتووه. له زانستی جوانکاریدا تیکهه لکیش به م
جوړه پیناسه کراوه: شاعیر راسته و خو بال یان دپړ یان شیعری شاعیریکی تر
له ناو شیعری خو ی که هاو کیش و هاوسه روایه بهیښی. له رازه ی تیکهه لکیشدا
مه رجه بال یان دپړ یان شیعری ته مانه تی (تیکهه لکیش کراو) وه ها ناسراو بی
که هو ی دوو دلی و بو نی دزی لی نه یی. تیکهه لکیش دوو جوړه: ۱. تیکهه لکیشی
روون: شاعیر راسته و خو ئاماژه به ناو یان نازناوی شاعیریک که شیعری لی
تیکهه لکیش کردووه بکات. ۲. تیکهه لکیشی ناروون، شاعیر ئاماژه به ناو یان
نازناوی شاعیریک که شیعری لی تیکهه لکیش کردووه نه کات. هو ی سه ره کیی
نه درکانندی ناوی شاعیر، ناسراوی شیعری که که تیکهه لکیش کراوه. ئه م
تیکه لآوی و ئاویتته کردنی شیعری دوو شاعیره سوژ و چیژیکی خوش به خوینهر
ده به خشی و لایه نی جوانیناسی ئه و شیعری به رجه سته کردووه.

۴- ئه نجام

به لیکدانه وه ی به شیک له لایه نه کانسی جوانیناسی شیعری هیمن (که
مشتییک له خه رمانی بوو) بو مان ده رکه وت، هیمن به بیرى ناسک و سوژ و
سروشتی موؤفانه و به هره وه رگرتن له رازه کانسی ره وانییژی، به تایهت جوانکاری،
وینه گه لیکى شیعری تاقانه ی ئافران دووه که له میژووی ئه ده بی هاوچه رخی
کوردیدا هو ی هه رمانیتی.

شیعری هیمن تیکه لآوی خه یالینکی رازاوه، هزریکی داهینه ر، هه سستیکی
ناسک و زمانیکی پاراوه. وینه ی هونه ری له شیعره کانیدا قال بووی خه یالن.
جوړی ژیانى پر له ئازار، ئه زمونیکی سه رکه وتووی شیعری پی به خشیوه.

له شیعی هیمندا زۆرجار وینهی شیعی وینهیهکی راسته قینهیه و له دیمه نی ناوچهی رهنگاوپه نگی موكریان سه رچاوه ده گری و ئهم دیمه نه وهك خوی رهنگین ده نویئێ. له شیعه کانیدا نواندوو یه تی له ناسین و ناساندنی سروشتی کوردستان و جوانیه کانیدا چهنده شارهزا و پسپۆره. له گه ل سروشت گه و ره بووه و له سروشتیش ئیلهامی وه رگرتووه.

هیمن له وه ده گمه ن شاعیرانه یه به شیوه یه کی گونجاو و لۆژیکی توانوییه تی یه کیتی فۆرم و ناوه روک له شیعه کانیدا یاریزی و ته نانه ت دیاره کۆمه لایه تیه کانی وهك سیاسه ت، نه داری، نه خوینده واری و زۆرداری و هتد، وه ها له گه ل دیاره روچی و ده روونیه کانی وهك ئه وین و خو شه ویستی، مه رگ و ژیان و هتد، ئاوێته بکات که به رده نگ تام و چیژی تایه ت به خوی لی هه لێنجی. زۆرجار وینه کانی شیعی له هۆنراوه کانی هیمندا، خه یالییه و هوی ورووژاندنی هه ست و سۆز ده بیته و زۆرجار له وینه یه کی خه یالی خوینهر ده جوو لێنیت و ده بیاته ناو که شیکی راسته قینه و جوان.

هیمن وهك وینه گریکی پسپۆر زۆربه ی شیعه کانی به وینه و تابلوی رهنگاوپه نگ رازاندوو ته وه. مه به ستی هیمن ته نیا رازاندنه وه ی شیعه نییه، به لکو وه له روانیتیکی قوولتردا، ده وله مه ندرکدنی ئه ده بی کوردی و نواندنی کاریگه ریی زانستی جوانیناسی له سه ر رواله ت و ناوه روکی شیعی کوردی بووه. هیمن به بیر ناسک و سۆزی مرؤفانه و به هره وه رگرتن له که ره سه ته کانی جوانکاری (رازه کان)، وینه گه لیککی شیعیی تا قانه ی ئافراندوو که له ئه زموون و روانینی گشتی خۆیه وه سه رچاوه ده گری.

وینه ی ره وانبیزی له شیعی هیمندا هه لقو لای هه ولی زهینی و تایه تیه و چیژ و ورووژه و هه لچوون به خوینهر ده به خشی.

خویندنه وه ی شیعه کانی هیمن ده رخه ری ئه وه راستیه ن که هیمن به به هره وه رگرتن له زمانی شیعه، واته زمانی ئافراندنی جوانی و خه یال، سروشتی به گشتی نوێ کردۆته وه.

سه رچاوه کان

سه رچاوه کوردیه کان

۱. ئەحمەد ئەسوەد، نەوزاد (۲۰۱۵). فەرھەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مروڤایەتییه کان. سلیمانی: ناوەندی غەزەلنووس.
۲. ئەحمەدی، ئیبراهیم (۱۳۹۳). فەرھەنگی کینایە و دەستەواژەى کوردی سۆرانی، زیوهری زمان. سنه: شه‌میم سنه.
۳. سلویو عیسا، هاوژین (۲۰۰۹). بنیاتی وینەى هونەری له شیعرى شیرکۆ بیکەس دا. سلیمانی: دەزگای چاپ و پەخشى سه‌رده‌م.
۴. شیخەلیسلامی موکری، سه‌ید محەممەد (۲۷۰۸). دیوانی هیمن. سلیمانی: پەخشانگەى ئازادی.
۵. عومەر مستەفا، ئاسۆ (۲۰۰۹). بەها ئیستاتیکیه‌کانی شیعر. دهۆک: چاپخانه‌ى خانى.
۶. قاره‌مانى، جه‌غفه‌ر (۱۳۹۶). زانستى ره‌وانیژییى ئەدەبى: بەشى یه‌که‌م، جوانکاری. سنه: زانستگای کوردستان (تویژینگه‌ى کوردستاناسى).

منابع فارسی

۱. احمدی، بابک (۱۳۸۰). حقیقت و زیبایی. تهران: نشر مرکز، چاپ پنجم.
۲. پورنامداریان، تقی (۱۳۸۱). سفر در مه‌ تهران: نگاه. ویراست جدید.
۳. پرین، لارنس (۱۳۷۳). درباره‌ شعر. ترجمه‌ فاطمه‌ راکعی. تهران: امیرکبیر.
۴. خان‌محمدی، محمد حسین (۱۳۸۴). علم بدیع (آشنایی با آرایه‌های سخن). قم: انتشارات امیرالمومنین.
۵. دیچز، دیوید (۱۳۷۳). شیوه‌های نقد ادبی. ترجمه‌ محمد تقی صدیقیانی و دکتر غلام حسین یوسفی. تهران: علمی، چاپ چهارم.
۶. شمیس، سیروس (۱۳۷۸). نگاهی تازه‌ به بدیع. تهران: انتشارات فردوس.
۷. فشارکی، محمد (۱۳۷۴). بدیع. تهران: نشر نیل.
۸. وزیرى، علینقلی (۱۳۳۸). زیبایى شناسى. تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم.
۹. همایى، جلال‌الدین (۱۳۶۳). فنون و بلاغت و صناعات ادبى. تهران: نشر هما.